

DİL VE TARİH COĞRAFYA FAKÜLTESİ TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ'NDE UYULACAK YAZIM ESASLARI

*Yrd. Doç. Dr. Yılmaz KURT**

Ülkemizde Arap harfli yazıların Latin alfabesine çevrilmesinde, Avrupalı müsteşrikler (oryantalist, şarkiyatçı) tarafından geliştirilen ve İslâm Ansiklopedisi'nde uygulanan transkription alfabesi kullanılmaktadır. Bu konuda bir tartışma olmamakla beraber bu harflerin ihtiyaca kâfi gelmediği durumlarda ise her bilim adamı kendisine göre bir çözüm yolu bulmaya çalışmaktadır. Buna örnek olarak kimi Türkçe kelimelerde geçen ve "d" sesi veren "kalın t" yani "ط" harflerinin nasıl gösterileceği konusunu verebiliriz. "اطه" kelimesini "ada" mı, yoksa "ata" mı yazacağız. Bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür. Kef ile yazılıp "y" okunan "Kaf-ı yâî" "v" okunan "kaf-ı vâvî"ler için de hiçbir işaret belirlenmiş değildir. Bu yüzden "بك" kelimesi "bek", "beğ", "bey" şekillerinde transkribe edilmekte, imlâ birliği sağlanamamaktadır.

Şinasi Altundağ tarafından hazırlanan ve dergimizde uyulacak transkripsiyon ve imlâ kaidelerini belirleyen esaslar 1964 yılında çıkan ikinci sayıda yayınlanmıştı⁽¹⁾. Ancak bunun üzerinden 30'ya yakın bir zaman geçmiş olduğundan aynı konunun yeniden ele alınması gerekmiş, bir iki nokta dışında kabul edilen bu esaslara uyulmuştur.

Transkripsiyon için "çeviriyazı" deyimini aslında güzel bir deyim olmasına rağmen yaygınlaşmamıştır. Bazı kimselerin transkripsiyon ifade etmek üzere "Türkçeye çevirmek", "Türkçeleştirmek" deyimlerini kullanmaları hiçbir şekilde hoş görülmez. Çünkü yapılan şey Türkçeleştirme değil, Türkçe olarak Arap harfleriyle yazılmış bir metni bugünkü alfabeyle aynen ifade etmektir. Bir ekleme-çıkarma söz konusu olmadığı gibi bir sadeleştirme de yapılmamaktadır.

Arapça tamlamaların gösterilmesinde ise 3 ayrı yol izlenmektedir:

* Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

(1) Şinasi Altundağ, "Dergimiz İçin Kabul Edilen Transkripsiyon Ve İmlâ Ka'ideleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, II/2, 3 (1964), s. 403-407.

a) İslâm Ansiklopedisi'nin transkripsiyon metoduna göre tamlamalar yazıldığı şekliyle "Seyf al-dîn", "Nûr al-dîn", Hayr Allah, Câmi' al-tevârîh" şeklinde verilmektedir. Bu metoda İslâm Ansiklopedisi'ne münhasır kalmış, yaygınlaşmamıştır.

b) Genellikle İlâhiyatçılar tarafından kullanılan, tamlamanın okunuşunu esas almakla birlikte kaynaştırma takısının ayrı yazılması yoludur. "Netâyic ül-Vukûat", "Dâr ül-Hadîs", "Nehc ül-Ferâdis" şeklinde Arapça tamlamalar transkripsiyon edilmektedir.

c) Üçüncü yol en yaygın olarak kullanılanıdır. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi başta olmak üzere birçok akademik çevrede bu transkripsiyon metodu kullanılmaktadır. Bu usule göre birinci kelimenin sonu ötre okunarak üstten bir virgülle ayrılmakta, kaynaştırma lâm'ı veya şemsî harf virgülle "tire çizgisi" arasında gösterilmektedir: "Şeyhü'l-İslâm", "Dâru'l-Harb", "Tâcü't-Tevârîh", "Câmi'ü'd-Düvel". Ancak bu ana kuralda meydana gelen değişiklikler vardır, bunlar üzerinde ilerde daha ayrıntılı olarak durulacaktır.

Tarih Araştırmaları Dergisi'nde kullanacağımız alfabe İslâm Ansiklopedisi'nin transkripsiyon alfabesi olacaktır. Tamlamaların gösterilmesinde ise yaygın olarak kullanılan 3. yol izlenecektir.

Kaf-ı yâî denilen kef harfleri Türkçeye mahsus olduğundan bazı dilciler buna kaf-ı Türkî adını vermişlerdir. Bu "kef"ler önceleri "yumuşak g" okunurken bir kısmı "ye" bir kısmı "ve"ye dönüşmüştür. "Ye"ye dönüşenlere "kâf-ı yâî"; "ve"ye dönüşenlere "kâf-ı vâî" adı verilmiştir. Bunları bugünkü söylenişe uygun olarak yazmak herhalde en doğru yoldur. Bu harfleri ifade üzere kullanılan ayrı bir işaret de mevcut değildir. Bu tür kelimelerin sayısı az olduğundan bunların aslında "kef" ile yazıldığıının bilinmesi gerekir.

Kâf-ı yâî	Kâf-ı vâî
بك bey (beğ)	كوكرجين güvercin (güğercin)
اكلنجه eğlence	كوكده gövde (göğde)
اكر eğer	سوكمك sövmek (söğmek)
دكيرمن değirmen	دوكمك dövmet (döğmek)

Ayn (Ayn)

"Ayn" harfi harekeli ise a, ı, i, o, ö, u, ü olarak okunabilir. Bu seslerin "ayın" harfinden doğduğunu göstermek için bu transkribede sol üst köşeye "ayn" işareti " " konulur. "Ayn" harekesi sükûn ise ses vermez, harf değeri yoktur. "Ayn" harfinin bulunduğu yere ayn işareti konulur ve geçilir. Kelime başında bulunan ayn harflerini göstermek için ayn işareti kullanılmayacaktır.

عبد	abd	عثمان	Osman	دعا	du'â
عابد	âbid	عثمانليجه	Osmanlıca	سعادت	sa'âdet
عاجز	âciz	عمر	Ömer	معارف	ma'ârif
عزير	Azîz	عمر	Ömr	معاونت	mu'âvenet
عرض	ırz	عموم	umûm	شعير	şa'îr (arpa)
عرق	ırk	علما	ulemâ	شاعر	şâ'ir
عصمت	İsmet	عيون	uyûn	شعرا	şu'arâ
علت	illet	عدول	udûl	منع	men'
علم	ilm	عنوان	unvan	دفع	def'

Kelime sonunda bulunan ayn () harfi ha-i resmiye ile birlikte "a" olarak okunur. Bu durumda bu "a" harfinin soluna ayn işareti konulur:

قلته	kal'a	قطعه	kıt'a	مقاطعه	mukâta'a
واقعه	vak'a	واقعه	vâkı'a	رفعه	ref'a

Kelime sonunda bulunan ayn () harfi ye harfi ile birlikte uzun i (î) veya ismin ı-i hali olarak okunur. î veya ı-i okunan ayn harfinin soluna ayn işareti konulur.

نوعی	nev'î	منعی	men'i (engellenmesi)	بايعی	bâyi'i (satıcısı)
طبيعی	tabî'î	دفعی	def'i (kovalması)	خلعی	hal'i (indirilmesi)
انواعی	envâ'î	انواعی	envâ'î (türleri)	متبوعی	metbû'ı (metbû'u)
قطعی	kat'î	قطعی	kat'ı (kesilmesi)	طبعی	tab'ı (basılması)

* تعجيز ta'cîz, تعقيب ta'kîb, اعظم a'zam gibi ikinci hecede sessiz ayn harfi bulunan kelimeler İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi bazı tarihçilerimiz tarafından yanlış olarak tâciz, tâkib, âzam şeklinde transkripsiyon edilmiştir. Bu tür kelimeleri ta'cîz, ta'kîb, a'zam şeklinde transkripsiyon etmek gerekir. Tam transkripsiyon yapılmıyacaksa bile buradaki okunmayan ayn harflerini "â" olarak yazmamalıyız. Ayn harfinin "uzun a" olarak okunmadığı kesindir. Bu sebeple tam transkripsiyon yapmayacaksa bu tür kelimeleri taciz, takib, azam yazabiliriz.

Hemze

Kelime başında bulunan ve elif harfi üzerinde gösterilen hemzeler çoğu zaman yazılmadığı gibi transkripsiyonda da gösterilmez:

الم	elem	اثر	eser	ادب	edeb
-----	------	-----	------	-----	------

"Hemze" bir harf durumunda ise sol üst köşeye konulan " " işareti ile gösterilir:

مؤرخ mü'errih

تؤخر mu'ahhar

نشء neş'e

Hemzenin harekesi sükûn olduğunda harf değeri yoktur. Hemze bulunan yere hemze işâreti () konulur ve geçilir:

تأديب te'dîb

مأمور me'mûr

جز cüz'

Sonda bulunan hemze ye harfi ile birlikte ı, i, ü veya î okunur:

جزئی cüz'i

شئینی şey'i

مبدئی mebd'e'i

جزئو cüz'ü

* İzâfet hemzeleri için bir işâret kullanmaya gerek yoktur.

تذکرہ پادشاہی tezkire'i pâdishâhi

قلعہ، انقرہ kal'a-i Ankara

مقاطعہ، ہمایون mukâta'a-i hümayûn

مطبعہ، عامرہ matba'a-i âmirê

Transliterasyon

Herhangi bir dildeki okunuşu kestirilemeyen bir kelimeyi yazıldığı şekliyle bir başka alfabenin harflerine çevirmeye transliterasyon denilmektedir. Özellikle okunuşu şüpheli olan özel adların yeni yazıya çevrilmesinde bu yola başvurulmaktadır. Bazı yazarlar ise bu şekildeki kelimelerin klişelerini veya eski harflerle yazılışını vermeyi tercih etmektedirler. Transliterasyon örnekleri:

دیر dyr;

غوردون ہری Gvrđvn, Pyry;

ژینبوری Jynvbry

Bazı yazarlar ise harf isimlerini yazmak suretiyle transliterasyon yapmaktadırlar. موسى Mim, vay, sad, ye; جان je, elif, nun.

Bu genel bilgilerden sra transkripsiyon sırasında karşılaşılan bazı güçlükleri maddeler halinde açıklamak istiyoruz. Bunlardan çoğa aslında Osmanlıca'nın bilinen kurallarından olduğunu kabul etmekle birlikte toplu olarak yeniden hatırlatılmasında fayda görmekteyiz.

* Tasarruf, umûr gibi yuvarlak söylenişe sahip kelimeler Farsça kurala göre izafet kesresi ile tamlama yapıldığında tamlama "ı" veya "i" ile gösterilir. Bunun "umûr-u devlet" şeklinde yazılması son derece yanlıştır. Biz söylerken Türkçe'nin büyük ünlü uyumu kuralına uyarak yuvarlak söyleriz. Ancak yazılırken bu tamlama son harfin kesre okunmasıyla yapıldığı için "ı" veya "i" yazmak zorundayız. Rahmetli Şinasi Altundağ'ın bu tür tamlamalarda "Türkçe ahenk ka'desine uyulmayacak esasında olduğu gibi yazılarak Türkçenin dışında bırakılacaktır" önerisi⁽²⁾ "u" ve "ü"

(2) Şinasi Altundağ, "Dergimiz İçin Kabul Edilen Transkripsiyon Ve İmlâ Ka'ideleri", s. 405.

harfleri için doğru olmakla birlikte her zaman "i" ile göstermek bir kural olarak konamaz. حقوق مليه "hukûk-i milliye" yerine "hukûk-i milliye" yazılması işin özüne uygun olduğu egibi söyleniş bakımından da kolaylık sağlar. Bu bakımdan izafet kesresinden doğan tamlamalarda son harf kalın ise tamlama "ı" ile; ince ise "i" ile gösterilmelidir.

der tasarruf-ı Ahmed; umûr-ı devlet, udûl-ı memleket
kütüb-i sitte ; resm-i arûs.

* ائچہ akça kelimesi dilimizde akçe şeklinde de söylenmektedir. Belgenin yazıldığı zaman ve yerde nasıl söylenmiş olduğunu bu kelimenin eklerinden anlayabiliriz. Eki kaf veya gayın ile yazılmışsa akçalık, akçalığı şeklinde; kef ile yazılmışsa akçelik veya akçeliği şeklinde transkripsiyon etmek gerekir.

* مد mudd kelimesi tahıl ölçü birimi olup yaklaşık 513 kg ağırlığındadır. Türkçede mudd veya müdd şeklinde söylenmektedir. Bu kelimenin de ne şekilde okunması gerektiği aldığı kef veya kaf'a bakılarak anlaşılabilir. Mudd kelimesinden sonraki ekinin kaf ile yazıldığına bakacak olursak kelimeyi mudd, muddluk, muddluğun şeklinde okumak gerekecektir.

* مستور mestûr (örtünmüş); مسطور mastûr (satırılanmış)
متبوع metbû' (uyulan) ; مطبوع matbû' (basılmış)

gibi yazılışları ayrı olduğu halde okunuşları birbirine yakın olan kelimelerin imlasında dikkatli olarak "tı" kalın bir harf olduğue için "mim"i kalın okuyarak iki kelime arasındaki anlam farkını belirtmek zorundayız.

* خراست hırâset (korumak); خرائت harâset (ekincilik) anlamındadır. Bazı sözlüklerimizde bu iki kelime de hırâset şeklinde yazılmış olmasına rağmen korumak anlamında hırâset, ekincilik anlamında harâset kullanmak gerekir. "Hıfz u hırâset", "zirâat ü harâset" deyimlerini bir arada hatırlamak yararlı olacaktır.

* Arapça bazı kelime kalıplarının Türkçemizde seslendirilmesi mümkün olmamaktadır. Fikr, ilm, süls, kibr gibi kelimeleri tam ifade edemediğimiz için çoğu zaman fikir, ilim, sülüs, kibir şeklinde söylemekte ve yazmaktayız. Ancak metin transkripsiyon ederken bu Arapça kelimeleri aslı şekilleriyle yazmak daha doğru görünmektedir.

nısf-ı âher, süls-i mâlikâne, hums hisse,
rub' hisse, tâlib-i ilm.

* بجا "becâ" kelimesi Farsça olup yerinde, münasip, uygun anlamına gelir. Tamlama halinde "becâ-yı" şeklinde gösterilir.

* برای "berây" kelimesi "için" anlamında olup tamlamada izafet kesresi ile bağlanır. برای مصلحت berây-ı maslahat: iş için, iş maksadıyla.

برای تجارت berây-ı ticâret: ticâret için, ticâret maksadıyla.

* عرفیه "örfiyye", "şer'iyye", "adliyye" gibi sonu ye ve dişilik te'sinden gelen ha-i resmiye ile biten Arapça kelimelerin büyük çoğunluğu çift ye ile gösterilir.

* b, c, d ile biten Arapça ve Farsça kelimelerde bu harfler p, ç, t harflerine dönüştürülmeyecektir.

مکتوب mektûb

احتیاج ihtiyâc

محدود mahdûd

* Arapça aslında sonu şeddeli biten kelimeler çift harfle yazılacaktır.

رد redd

حد hadd

اقل ekall

* Gün ve ay adları büyük harflerle yazılacaktır.

جمادی الاول Cemâziye'l-evvel

ربیع الآخر Rebî'u'l-âhir

Arapça ay adlarının yazımında kâtib جماد الاولى Cumâde'l-ûlâ şeklinde yazmışsa bu isimler büyük harflerle yazılacaktır.

* Müessese ve tarihî olaylara ilişkin özel adlarla yapılan tamlamalarda bu isimler büyük harfle yazılacaktır.

انجمن دانش Encümen-i Dâniş

تنظیمات خیریه Tanzimât-ı Hayriyye

* Eski Anadolu Türkçesinde ismin i halini göstermek üzere bazen ha-i resmiden sonra "hemze" kullanılır. Bu şekilde olan kelimelerde araya parantez içerisinde bir ye harfi koyarak dönemin yazım özelliğini göstermiş oluruz.

حصه، ألوب "hisse(y)i alub";

جامه، چيقاروب "câme(y)i çikarub".

* Bugün "e" sesi ile telaffuz olunan bazı kelimeler eski yazıda "ye" ile yazılmaktadır. Bunları bugünkü söyleyişe uygun olarak yazmak okumayı kolaylaştıracaktır.

ورمك vermek (virmek), ديمك dem (dimek). Özel olarak bu söyleyişi göstermek istersek bu şekilde "i" sesinden gelen "e"lerin üzerine birer nokta koyabiliriz. vermek, demek.

* “etmek”, “eylemek” gibi yardımcı fiillerle yapılan birleşik kelime-lerde esas kök tek heceli ise bitişik yazılacak, esas kök iki veya üç heceli ise ayrı yazılacaktır.

نشر ایتمك neşretmek

قبول ایتمك kabûl etmek

انتظار ایتمك intizâr eylemek

* Unvan ve makam adları büyük harfle başlayacaktır.

افندی Efendi

بك Bey

چلبی Çelebi

صدر اعظم فؤاد پاشا Sadra'zam Fu'âd Paşa

* Eski yazıda dili geçmiş zaman takısı her zaman “دی” “di, di” şek-
linde, soru takısı da her zaman “می” “mı, mi” şeklinde gösterilmektedir.
Aynı şekilde sonda bulunan bazı ye harfleri de “ı, i” değil “u, ü” sesinde
okunmaktadır. Bunları bugünkü söyleyişe göre yazmak gerekecektir.

اولدی oldu,	اولدی öldü,	اولدی گۈلدۈ, güldü,	اولدی soldu,
اولدی oldu mu?,	اولدی öldü mü?,	اولدی گۈلدۈ mü?,	اولدی soldu mu?,
قوزی kuzu,	بورى boru,	كوبرى köprü,	قومرى kumru,
اوغلى oğlu,	بوکى бүкү,	او يوگلى öyüğü,	مجدد اوزى Mecid Özü.

* “Bağçe”, bugünkü dilde “bahçe” olurken, “derzi”ye artık “terzi”
denilmektedir. “Yigirmi” kelimesinin bugünkü imlâsı “yirmi” şeklinde-
dir. “Kazgan” kelimesi “kazan” şeklinde yazılmaktadır. Bu tür kelimeler
transkripsiyonda ne şekilde gösterilecektir? “Etmekçi Halil” dediğimiz
zaman bunun “Ekmekçi Halil” anlamında olduğunu kaç kişi anlayabile-
cektir? Bu kelimeleri bugünkü söyleyişe göre yazdığımızda o dönemin
söyleyiş özelliğini ifade etmemiş oluruz. Öyleyse bu tür kelimelerde nasıl
bir yol izlenmelidir? Her halde doğru olan bahçe, yirmi gibi sıkça kullanı-
lan ve bugün herkes tarafından bilinen kelimeleri yeni imlâsı ile yazarken
kazgan, etmekçi, derzi gibi kelimeleri olduğu şekliyle transkripsiyon et-
mektir.

* Sonu uzun elifle biten امنآ ümenâ, امرآ üserâ, امرآ ümerâ gibi
kelimelerin sonunda bulunan hemze Osmanlıca'da çoğu zaman düşmek-
tedir. Ancak bu kelimeler Farsça tamlamada muzâf olarak karşımıza çık-
tiklarında Osmanlı kâtipleri iki yol izlemektedir:

1. Kelimeyi sonu uzun elif (elif-i memdûde) ile biten bir kelime
kabul ederek sonuna bir izâfet ye'si getirmekte ve tamlamayı bu şekil-
de göstermektedirler. Bu durumda katibin yazısına uyarak tamlamayı
“امنای دولت” “ümenâ-yı devlet”; “امرای مملکت” “ümerâ-yı
memleket” şeklinde transkripsiyon etmek gerekecektir.

2. Katip bu tür kelimelerin sonuna hemze koymuş ise o zaman da tamlamayı “ümenâ-i devlet”, “ümerâ-i memleket” şeklinde yazacağız.

Bu tür kelimeler Arapça bir tamlamada karşımıza çıktığında genellikle hemzesi ile birlikte yazılmakta ve kelimenin son harfi hemze olarak tamlamada yerini almaktadır.

امير الامراء الكرام Emîrî'l-ümerâ'i'l-kirâm

كبير الكبراء الفخام Kebîrî'l-küberâ'i'l-fihâm.

* “el-mezbûr” ifâdesi genellikle ayrı olarak yazılmakta ve buradaki harf-i ta' rife dayalı olarak tamlama yapılmamaktadır.

در يد عثمان الزبور “der yed-i Osmân el-mezbûr” şeklinde transkripsiyon etmekteyiz. Ancak kelime grubu tamamen Arapça bir deyim halinde ise burada tamlama yapmak gerekecektir:

في التاريخ الزبور “fi't-târihi'l-mezbûr”.

* Tarih kelimesi tef'îl babında olub te'den sonraki elif aslında elif-i uzun okutan elif olmayıp hemzeyi taşıyan bir kürsüden ibarettir. Kelime te'dîb, te'hîr gibi bir kelimedir ve ta'rîh şeklinde transkripsiyon edilmesi gerekir. Aynı şekilde bunun ism-i fâili ve ism-i mef'ûlü de müverrih ve müverrah olmayıp mü'errih ve mü'errah şeklindedir. Burada da çoğu zaman Sadrazam ve Pâdişâh kelimelerinde olduğu gibi Türkçeleştirme yapılmaktadır. Ancak kâtibin bu kelimeleri aslına uygun olarak hemze ile yazdığı durumlarda kelime esas şekliyle transkripsiyon edilmelidir.

* تفعيل tef'îl babında olan bazı kelimelerin ta'kiyb, tergiyb şeklinde yazıldığını görmekteyiz. Burada tef'îl bâbının ekleme “ye” sini bir konsonant olarak göstermemek gerekir. 1930'larda yeni yazıya geçildiği sırada ortaya çıkan bu tür belirsizlikler artık çözülmüş gibidir. Bu vokali “î” şeklinde şapka ile göstermek bugün yaygın olarak izlenen yoldur. Umumîleşmiş kabul edilebilir: Ta'kîb, تفریق tefrik, ta'yîb, تطبيق tatbîk.

* قادر kâdir, جهان cihân gibi Arapça ve Farsça kelimelerdeki “uzun a”: “â” vokalinin bazen “iki a” ile “kaadir, cihâan” şeklinde gösterildiği görülmektedir. Bu tür kelimeleri “uzun a” vokali ile “kâdir”, “cihân” şeklinde göstermemiz gerekir.